

SİYASAL OLAYLARIN ETKENLERİ

Dr. Özer OZANKAYA
S. B. F. Sosyoloji Asistanı

Siyasal olaylar en ilkelinden en gelişmişine kadar her insan topluluğunda ortaya çıkan toplumsal olaylardır. Bu özelliğinden dolayı tomlumbilimin ilgilendiği başlıca konulardan biri olmuş, bu alanda biriken deneysel bilgiler ve geliştirilen düşünce düzenleri (kuramlar), ayrı bir *Siyasal Sosyoloji* dalının ortaya çıkmasına ve üniversitelerin ders programlarına girmesine yol açmıştır. Ancak bu yeni sosyoloji dalının sınırları üzerinde henüz tam bir anlayış birliğine ulaşılmış değildir. «Siyaset» konusundaki anlayış farkları bu terimin anlamı üzerindeki tartışmaları ön plâna çıkarmıştır. Bu tartışmalar iki tutum arasında cereyan etmekte: siyasal sosyolojiyi «devlet bilimi» sayan tutumla «iktidar bilimi» sayan tutum.

Bilim adamları arasında az tutulan birinci görüşe göre nasıl aile sosyolojisi aileyi, hukuk sosyolojisi hukuku, şehir sosyolojisi şehirleri, ilh., inceliyorsa, siyasal sosyoloji de devleti ve devletlerin yönetimini inceler. Siyasal sosyolojinin eski anlayışını temsil eden bu görüşü Jellinek, Marcel Prélot gibi bazı önemli yazarlar da savunmuşlardır. (1)

Siyasal sosyolojiyi «iktidar bilimi» sayan görüş ise daha modern bir anlayışın ifadesidir. Bu görüşe göre siyasal sosyoloji iktidar, yönetim, otorite ve emir olaylarını yalnız devlet düzeyinde değil, her türlü insan toplulukları içinde inceler. Yani yöneten-yönetilen ayrımının bulunduğu her insan topluluğunda bu ikisi arasındaki ilişkiler siyasal sosyolojinin konusuna girer: partiler, sendikalar, mesleki kuruluşlar, resmi örgütler, aile, köy, kasaba ve

(1) Maurice Duverger, *Sociologie Politique*, P. U. F., 1966, s. 14. Bu incelemede Prof. Duverger'nin bu eserinden geniş ölçüde yararlanılmıştır. (Özellikle Giriş ve Kesim I'den). Ancak önemli bazı noktalarda Duverger'den ayrılmış ve O'nun değinmediği bazı araştırma verilerine yer vermiş bulunuyoruz.

şehir gibi gayri resmi toplumsal örgütlenmeler. Bu anlamda siyasal sosyoloji birincisi gibi incelenen toplumsal birime (kurum) göre değil, olayların konusuna göre yapılan sosyoloji tasnifine girer: din sosyolojisi, ekonomi sosyolojisi, sanay sosyolojisi..... yanında bir de siyaset sosyolojisi.

Bu iki anlayış arasındaki temel fark şudur: siyaset sosyolojisi devlet bilimidir diyen görüşe göre devlet öbür türlü insan topluluklarından mahiyet itibariyle farklıdır. Siyasal sosyoloji iktidar olayının bilimidir diyen görüş ise devlet ile başka insan gruplarındaki iktidar arasında mahiyet bakımından bir fark bulunmadığını, yalnız devlet ve global toplumun çok daha gelişmiş bir örgüte sahip olduğunu ve daha yüksek ölçüde bir itaat gördüğünü savunmaktadır. Bu görüşün üstünlüğü, bütün insan gruplarındaki iktidar olayının incelenmesi yoluyla bu temel varsayımın, yani devletteki iktidarın öbür gruplardan farklı olduğu (veya olmadığı) varsayımının doğruluğunu araştırmaya imkân vermesi, bu doğrulama işlemini peşinen önlememesidir. Biz de siyasal sosyolojinin konusunu bu anlamda almaktayız. Ancak bu incelememizin konusunu devletteki (veya global toplumdaki) iktidar olaylarına ayırmış bulunuyoruz. Global toplum düzeyinde siyasal olayların etkenlerini incelemek istiyoruz.

Siyasal olayların bağımlı olduğu etkenler siyasal sosyolojinin temel konularından biridir. Bu etkenlerin bir kısmı fizik çevreyle, bir kısmı da toplumsal çevreyle ilgilidir. Bunları ayrı ayrı ele almakla birlikte, bir yandan fizik çevre ile toplumsal çevre arasında karşılıklı bir etkileşme ilişkisi bulunduğunu, öte yandan da insan-öğlunun hergün biraz daha fazla doğaya hâkim duruma geçerek fizik çevrenin etkilerini azaltmakta olduğunu şimdiden belirtmek yerinde olacaktır.

I. FİZİK ÇEVRENİN SİYASAL OLAYLARA ETKİSİ

Fizik çevrenin etkileri coğrafi ve demografik etkenler olmak üzere iki ayrı bölümde ele alınabilir.

A. Coğrafi Etkenler: Bilindiği gibi her insan topluluğu belli bir toprak parçası üzerinde yaşar. Göçebe toplulukların bile belli bölgeler içinde kaldıkları ve belli yolları izledikleri gözönüne alınacak olursa, coğrafyanın toplumsal hayatın her yanı gibi siyasal yanlarını da derin izler bırakarak etkileyeceği anlaşılır.

Gerçekten de devletlerin siyasal hayatını, onların coğrafi durumlarının belirlediği, Eski Yunan'dan modern çağlara kadar pek çok düşünür tarafından ileri sürülmüştür. Tutucular, faşistler, liberaller ve Marksistler, hepsi de siyasal sürecin coğrafi duruma bağlılığını kabul etmektedirler. Yalnız coğrafi unsura atfedilen etkinin derecesi bakımından aralarında farklar vardır. Sağcı felsefe ve ideolojiler coğrafyanın etkisini abartmakta, insanın içinde yaşadığı doğal çevrenin mahpusu olduğu, doğanın etkisinden kurtulamıyacağı görüşünü felsefelerinin temel taşlarından biri yapmaktadırlar. Solcu felsefe ve ideolojiler ise coğrafyanın etkisini küçümseme eğilimi göstermekte, insanın özgür olduğu, doğanın şartlandırmasından kurtulabileceği ve bunu gerçekleştirme yolunda olduğu görüşünde ısrar etmektedirler.

Coğrafi unsurların başlıcaları iklim, doğal kaynaklar, doğal sınırlar, yerleşme biçimi ve şehirleşme durumudur.

a. İklim : Genel olarak iklimin siyasal olaylara etkisi dolaylıdır. Yani iklim toplumun hayat tarzını doğrudan doğruya biçimlendirir. Siyasal olaylar ise bu hayat tarzına göre şekil alır. Ancak iklimin siyasal etkisinin doğrudan doğruya olduğunu savunan kuramlar da olmuştur. Örneğin Aristo soğuk iklimin özgürlüğe, sıcak iklimin köleliğe götürdüğünü ılımlı iklimlerde ise insanların özgür olduğunu, fakat aynı zamanda kumanda etmeği de bildiklerini ileri sürmüş, ama bunun nedenini açıklamamıştır.

Günümüzde de iklimin siyasete etkilerinin benzer şekilde açıklandığını görüyoruz. Bu görüşleri doğruluyan örnekler olduğu gibi doğrulamıyan örnekler de vardır. Bununla birlikte Romalı'ların, savaşa başlamak için en elverişli ay olan Mart ayına Savaş Tanrısının adını vermiş olmaları, Napolyo'nun ve Hitler'in yenilgisinde önemli rol oynayan kış mevsimine «General Kış Hazretleri» denmesi, iklimin siyasal olaylar üzerinde belli bir ölçü içinde doğrudan etkili olduğunu göstermektedir.

b. Doğal kaynaklar : Doğal kaynakların siyasal etkilerini klâsik ve çağdaş yazarlar biribirinden farklı şekilde açıklamaktadırlar. Klâsik yazarlar ve düşünürler, doğal kaynaklardan yana fakirliğin ve ağır hayat şartlarının insanları cesur, çalışkan ve demokrasiye bağlı kıldığını, refah ve zenginliğin ise insanları uyuşturup paslandırdığını savunmuşlardır. Örneğin Toynbee'ye göre «kolay hayat şartları uygarlığa zararlıdır.» (2)

(2) Arnold Toynbee, *A Study of History*. Zikreden : M. Duverger, *Sociologie Politique*, P. U. F., 1966, ss. 50-51.

Modern düşünür ve yazarlar ise refah ile demokrasi ve özgürlüğün birlikte gittiğini, fakirliğin siyasal çekişmeleri şiddetlendirip ağırlaştırdığını savunmaktadırlar. Gerçekten birisi gelişmiş ve gelişmemiş ülkeleri, öbürü de demokratik ve totaliter ülkeleri gösteren iki dünya haritası karşılaştırıldığında gelişmiş ülkelerin geniş ölçüde demokratik ülkeler, gelişmemiş ülkelerin ise totaliter ülkeler olduğunu görürüz.

Uluslararası siyaset alanında ise zenginlik ve refahın, özellikle tabii kaynaklardan yana zenginliğin, çatışma ve çekişmeleri azaltacak yerde arttırdığı, tabii kaynaklar edinme amacının birçok savaflara, ittifaklara, uluslararası entriklara yol açtığı belirtilmektedir. Örneğin bugün yeryüzü doğal kaynaklarının % 50 sinden çoğunu tüketmekte olan Amerika Birleşik Devletleri için doğal kaynaklara sahip olmak ve daima bunlardan yararlanabilecek durumda bulunmak hayati bir zorunluluktur. Doğal kaynaklardan kendi topraklarında geniş ölçüde yoksun olan İngiltere de, ileri bir sanayi toplumu durumunu koruyabilmek için aynı zorunluluk karşısındadır.

c. Doğal sınırlar : Deniz, dağ, ırmak gibi doğal sınırlarla çevrili olmanın gerek iç, gerekse dış politika alanında etkileri olduğu savunulmuştur. Örneğin İngiltere'nin denizlerle çevrili bir ada oluşu bu ülkede yakın zamanlara kadar, kara Avrupası ülkelerinden farklı olarak devamlı bir ordu besleme zorunluğu doğurmuş, bunun sonucu olarak kara Avrupasının sert, askeri rejimleri ve totaliter uygulamaları siyasal hayatta görülmemiş, tersine daha XII. yüzyılda başlayarak kralın yetkileri ve iktidarı sürekli olarak kısıtlanmış ve ilk parlamento düzeni bu ülkede ortaya çıkıp gelişmiştir.

Buna karşılık Almanya'nın hiçbir tarafta doğal sınırlarla çevrili olmaması, hem Alman toprakları üzerine dış tehditleri çekmiş, hem de Almanları komşu ülke topraklarına karşı iştahla bakmağa sevk etmiştir. İç politikada da bu durum, hem ulusal birliğin sağlanmasını geciktirip güçleştirmiş, hem de otoriter bir disiplin rejimine yol açmıştır.

Gerek coğrafi şartların gerekse doğal kaynakların durumunun siyasal etkileri konusunda şu düzeltici ve tamamlayıcı noktayı da belirtmek gereklidir : Fransız Beşeri Coğrafya okulunun kurucularından Vidal de la Blache'in (3) belirttiği üzere burada fizik şart-

(3) Vidal de La Blache, *Principes de Géographie Humaine*. Zikreden : M. Duverger, *op. cit.*, s. 50.

ların bir determinizmi değil, yalnızca sunduğu imkânlar söz konusudur: «Hangi düzeyde olursa olsun, tabiat yalnızca imkânlar sunar; bunlar arasında bir seçim yapan ise insandır. Coğrafya bir çerçevedir; insan bu çerçeveye içinde kaderini kendisi işler.»

Gerçekten de coğrafi şartlar, özellikle çağımızda, artık yalnız «fiziki» şartlar olmaktan çıkmış, çölü yeşerten, mesafeleri kısaltan insan buluşları ve çabalarının sonucu olarak *sosyolojik şartlar* arasına girmiştir.

Doğal sınırlar bakımından da söylenenler sınırlı bir geçerliğe sahiptir. Bir defa gerek denizler, gerekse dağlar ve ırmaklar ülkeleri ayırdıkları kadar birleştirirler de. Denizlerin en kolay ulaştırma imkânı sağladığı bilinmektedir. Dağlar ise İsviçreyi ayırmamış, tersine birleştirmiştir. Amerikalı coğrafyacı I. Bowman'ın dediği gibi «doğal çevre, insanlar onda ne görmek istiyorlarsa onu anlatır.» (4)

d. Yerleşme biçimi : Dağınık şekilde yerleşmiş tarımsal nüfusun daha tutucu olduğu, toplu halde yerleşmiş bölgelerde ise nüfusun daha yenilikçi olduğu görülmüştür. Andre Siegfried'in 1913 de Batı Fransa'da yaptığı bir incelemenin bulgusu budur. (5) Ancak Siegfried toplu köylerin nüfus genişliğini ayrı bir değişken olarak göz-önünde bulundurmadığı için böyle bir bulguya ulaşmış olabilir. Çünkü hemen aşağıda görüleceği üzere yerleşme yerinin nüfus genişliği de siyasal bakımdan etkilidir.

Şehirleşme derecesi : Demokrasi'nin daha Antik çağda şehirlerde doğduğunu, sosyalizmin modern sanayi şehirlerinde ortaya çıktığını ve devrimlerin esas itibarıyla şehir olayları olduğunu göz önüne alırsak şehirleşmenin siyasal etki ve sonuçlarının önemini açıkça görürüz. Gerçekten şehirler insanlararası ilişkileri arttırarak ve siyasal eylemde bulunma olanaklarını sağlayarak siyasal hayatı doğrudan doğruya etkileyebildikleri gibi, uygarlığın gelişiminin başlıca etkeni olarak dolaylı bir etkide de bulunurlar. Toplanma ve gösteri yapma hakları özellikle şehirlerde kullanılan haklardır.

B. Demografik Etkenler :

Nüfusun siyasal olaylar üzerinde derin etkileri olduğu, örneğin nüfus artışının savaflara yol açtığı genellikle kabul edilmekle

(4) I. Bowman, *Geography in Relation to the Social Sciences*. Zikreden : M. Duverger, *op. cit.*, s. 51.

(5) M. Duverger, *Ibid.*, s. 46.

birlikte büyük siyasal kuramlar bu soruna pek az dokunmaktadır. Oysa nüfusun sayısı gibi artışı, yaş ve cinsiyet gibi biyolojik yapısı, etnik bileşimi ve kültürel nitelikleri derin siyasal etkileri olan hususlardır.

a. Nüfusun hacmi : Bir devletin nüfusunun miktarı, oradaki siyasal olayların bizzat mahiyetini değiştirebilecek bir etkidir. Büyük topluluklar içindeki insanlararası ilişkiler ve siyasal olaylar, küçük insan topluluklarınınkinden farklı nitelik taşırlar. Küçük topluluklarda yüzyüze ve kişisel olan bu ilişkiler, büyük topluluklarda örgütler, kütle haberleşmesi ve ulaştırma sayesinde sağlanır. Burada teknolojinin sonucu olan bir olay karşısındayız : Toplumun ölçeğinde büyüme. Kütle üretimi, kütle haberleşmesi ve kitle ulaştırması, bazen yüz milyonları bulan büyük nüfusları ve uçsuz-bucaksız toprakları merkezi bir yönetim altına almayı mümkün kılmaktadır. Bireylerin bir yönetici seçme durumunda kalmaları; bir ulusun parçası olduklarını ve belli sınırlar içinde yaşayan öbür insanlarla «tasada ve kıvançta» ortak olduklarını soyut bir düzeyde ve haberleşme araçlarının yaydığı «ortak tasarımlar» aracılığıyla düşünebilmeleri modern devletlerin ortaklaşa bir yanıdır. Bu teknolojik gelişimlerin siyasal etkilerine, teknolojik etkenleri incelerken daha geniş yer vereceğiz. Burada bürokrasi, yani yönetim cihazı ile halk arasındaki ilişkilerin tek-biçim alması ve yöneticilerin halkla bağlarının kopması olayı ile ademi merkezizetçilik ihtiyacının büyük nüfuslu toplumların bir sorunu olduğuna değinmekle yetineceğiz.

b. Nüfusun artış hızı ve nüfus baskısı : Eskiden salgın hastalıkların, zamanımızda ise savaşların nüfus düzenlemesi görevini yaptığını ve kaynaklar üzerindeki nüfus baskısını giderdiklerini savunan kuramlar olmuştur. Bu görüşlerin aşırı olduğu açıktır. Örneğin yüzyıllar boyunca çok barışçı bir hayat yaşayan Çin, kalabalık nüfuslu bir ülke olagelmıştır.

Günümüzde ise hızlı nüfus artışı az gelişmiş ülkelerde rastlanan bir olay. Özellikle sağlık şartlarındaki düzelmeler ve salgınların önlenmesi sonunda bu ülkelerdeki nüfus artışı «nüfus patlaması» denilecek bir hız kazanmıştır. Zaten sınırlı olan kaynaklar üzerine birdenbire yüklenen bu nüfus baskısının siyasal olayları etkilemesi kaçınılmaz bir husustur. Bozulan denge yüzünden «artan istekler devrimini» yaşayan az gelişmiş ülkelerde hızlı gelişme zorlaşmakta, nüfusun eski hayat düzeyinde kalması bile güçleşmekte. Az gelişmiş ülkelerde toplumsal değişimin itici gücünü böy-

lece artan istekler ve sınırlı kaynak ve imkânlar arasındaki çelişki teşkil etmektedir.

Gelişmiş ülkelerde ise bunun tersi bir eğilim var : artan bilgi ve refah düzeyi, bireyci davranışlar ve mahiyeti henüz aydınlanmamış biyolojik etkenler (iyi beslenme ile doğum oranları arasında ters orantılı bir ilişki var), bu ülkelerde doğumu sınırlandırmakta, hatta Fransa'da olduğu üzere siyasal karar organları bazen doğumu teşvik tedbirleri almak zorunluluğunu duymaktadırlar. Amerika Birleşik Devletlerindeki «baby boom» (bebek patlaması) olayı da bildiğimiz kadarıyla bu toplumda endişeyle değil, sevinçle karşılanmakta, sosyolog ve demograflar bu artışın devam etmesinin beklendiğini belirtmektedirler.

c. Nüfusun dağılışı : Nüfus yoğunluğunun düşük olduğu yerlerde, memnuniyetsizlikler ve şikâyetler genellikle patlayıcı biçimler almazlar. Asıl patlayıcı durumlar nüfusun çok yoğun olduğu zaman ortaya çıkmaktadır. Örneğin büyük şehirler etrafında kurulup serpilen gecekondu mahalleleri potansiyel gerginlik bölgeleridir. Tutucular ve burjuvalar genellikle köylü nüfusa, sosyalist ve komunistler ise şehirli nüfusa dayanmaktadırlar.

d. Nüfusun yaş ve cinsiyet gruplarına dağılışı :

YAŞ : Nüfusun yaş bakımından yapısının siyasal önemi, yaşlı kuşakların tutucu ve değişmelere karşı dirençli oldukları, genç kuşakların ise yeniliklere açık olduğu, ayrıca yaşlı ve küçüklerin, yani bakıma muhtaç olanların nüfus içindeki oranının, birçok ekonomik, toplumsal ve siyasal politikaları etkilediği şeklinde özetlenebilir. Nüfusun yaş bileşiminin siyasal etkileri, günümüzde bilim ve teknolojinin toplum hayatına uygulanışından derin şekilde etkilenmektedir. Gelişmiş toplumlarda ortalama insan ömrünün uzamış olması ve doğumları denetleme uygulamasının hem yaygın, hem de nisbeten eski bir uygulama olması dolayısıyla yaşlı nüfus genç nüfusa oranla geniş bir grup teşkil etmektedir. Az gelişmiş ülkelerde ise, yeni sağlık tedbirlerinin uygulanması ölüm oranını önemli ölçüde düşürürken doğum oranları eski hızıyla devam etmekte olduğundan, bu ülkelerin nüfusunun tanıtıcı niteliklerinden biri genç nüfus olmasıdır. Bu ülkeler nüfusunda yaşlıların oranı oldukça düşüktür. Bu fark yönetici kadrolarına gelenler bakımından da görülmekte: gelişmiş ülke yöneticilerinin yaş ortalamaları az gelişmiş ülkelerinkinden daha yüksektir. Bu da ikincileri daha devrimci

yapabilmektedir. Gelişmiş ülkelerde yaşlılar oranının daha yüksek olması, bir yandan kuşaklararası çatışmanın bu ülkelerde daha şiddetli olmasına, bir yandan da toplumca bakılmağa muhtaç olanların oranının yükselmesine yol açar. Gelişmemiş ülkelerde de doğumların hızla artması, bakıma muhtaç çağdaki çocukların oranını yükseltmektedir. Örneğin İngiltere ve Fransa'da nüfusun % 16 sı, İtalyada % 12 si ve İspanya'da % 10 u toplumca bakıma muhtaç olan yaşlılardan meydana gelmektedir.

Gelişmiş ülkelerde yapılan türlü araştırmalar yaşlıların daha tutucu siyasal tercihler yaptıklarını, gençlerin ise tutucu partilere daha az oy verdiklerini, değişiklik öneren sol veya aşırı sağ partilere, fakat özellikle sola yüksek oranda yöneldiklerini göstermiştir.

CİNSİYET : Kadınlar siyasal olaylara daha az katılmakta, yani erkeklere oranla daha az okumakta, siyasal konuları daha az tartışmakta, bu konularda daha az seçim beyan edip, daha az eylemde bulunmaktadır. Gelişmiş ülkelerde bunlara ek olarak, kadın siyasal seçimlerinin daha çok tutucu yönde oldukları görülmektedir.

Az gelişmiş ülkelerde ise durum farklıdır. Bir defa kadınlar, bu toplumlarda başta eğitim olmak üzere bütün modernleşme süreçlerinden en az etkilenen nüfus kesimini teşkil etmektedirler. Bu bakımdan kadın siyasal davranışları hakkında ancak şehirli ve eğitilmiş, orta ve yukarı sınıf kadınları için veriler biraz doyurucudur. Çoğunluğu teşkil eden okuma-yazmadan yoksun, fakirlik içinde yaşayan köylü ve kasabalı kadın nüfusu için yeterli veri yoktur. Bir tahmin, daha çok ezildikleri için daha devrimci, yani değişmeden yana olmaları beklenir. Ama etkin bir hareket halini almış herhangi bir kadın siyasal hareketi yok. Olanlar ise sık sık bu tahmine ters düşmekte : yani bir siyasal akım haline gelme imkânı bulan kadın hareketleri, gerçekte kadın haklarını savunma perdesi altında, tutuculuğu savunan hareketlerdir. Cezayir'de «Cezayir Fransanıdır» diyenler kadını çarşaftan kurtarmak istediklerini söylemişlerdir. Güney Vietnam'da meşhur Mme Nhu kurulu düzenin bir temsilcisiydi. Türkiye'de bile (kadının toplumsal ve siyasal hayatın her kesiminde eşit haklara resmen kavuştuğu Türkiyede bile) kadınların ev dışında toplum hayatı olmaması gerektiğini savunan konferansçılar ve yazarlar bir siyasal-toplumsal hareket yaratabilmekte ve kurulu düzenden yana bir siyasal parti kendisini bu hareketle yarı açık, yarı kapalı özdeşirebilmektedir.

e. Nüfusun etnik bileşimi : Bazı toplumlar dil, din, ırk ve gelenekler bakımından birbirinden farklı birden çok etkin gruptan kurulu olabilir. Bu durumun pek çok örnekleri bulunmakla birlikte, en belirginlerinden İsviçre, Amerika Birleşik Devletleri, Sovyetler Birliğini ve Hindistan'ı gösterebiliriz. Böyle ayrı etnik gruplardan kurulu olmanın birçok siyasal sonuçları vardır ve bunlar özellikle coğrafi bakımdan etnik gruplaşma, bölgelerarası eşitsiz gelişme ve eşitsiz temsil gibi hallerde daha belirgin bir durum kazanırlar.

f. Nüfusun Teknik ve Kültür Düzeyi : Her toplumda nüfusun bir kısmının teknik ve kültür düzeyi çok yüksek, bir kısmının orta, bir kısmının ise düşüktür. Ancak bu kesimlerin her toplumun nüfusu içindeki oranları önemli ölçüde farklılıklar gösterir. Az gelişmiş ülkelerde devletin üst makamlarını dolduracak siyasal ve idari seçkinler kadrosu çok dardır. Orta derecede bir teknik ve kültür eğitiminden geçenler de çok küçük bir azınlıktır. Nüfusun büyük kütlesi okuma-yazma bilmiyen, geleneksel bir üretim teknolojisini uygulayan bireylerden kuruludur. Böyle bir nüfus modern bir devlet ve özellikle demokratik siyasal düzene ve sanayi düzeyine uygun düşmemektedir.

İleri derecede sanayileşmiş toplumlarda ise okur-yazar olmayanlar, teknik öğretimden geçmiyenler küçük bir orandadır. Nüfusun büyük kısmının tanıtıcı teknik ve kültürel özellikleri makinelere, saatle çalışmaya, işde devamlılığa alışıktır. Bu özellikler bu toplumlara çok üstün bir güç kazandırmaktadır. Bu nitelikte bir nüfusun demokratik siyasal düzen için de bir başarı unsuru olduğu ileri sürülmektedir. *Bu son noktada bazı kayıtlar olduğunu belirtmek zorunludur :*

Batı Dünyası'nın ileri ölçüde sanayileşmiş toplumlarının başında gelen Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Fransa ve Almanya'da mevcut eğitim eşitsizlikleri, kapitalist sınıfın siyasal egemenliğini kolaylaştıran bir husustur. Özellikle üç Batı Avrupa ülkesinde eğitim düzenleri üzerinde yaptığımız bir inceleme, üniversite öğretimine götüren liselere işçi sınıfı çocuklarının pek az bir oranda devam edebildiğini, hâkim çoğunluğun yukarı ve orta sınıf ailelerden geldiğini göstermiştir. (6)

Bu batılı ülkelerde eğitim düzeninin konumuzla ilgili başka bir özelliği de, nüfuslarının % 70 gibi büyük çoğunluğunu siyasal

(6) Bu incelemenin Fransa ile ilgili ön raporu, Prof. Yavuz Abadan'ın anısı için hazırlanmakta olan kitapta yayınlanacaktır.

eğitimden yoksun bırakmakta olmasıdır. Gerçekten okullarda siyasal öğretim gören öğrenciler yalnız lise ve üniversite öğrencileridir. (Bu öğretimin başarı derecesini ve tarafsızlığını bir yana bırakıyoruz). Oysa bu ülkelerde liseye gidebilen öğrenciler bu eğitim yaşındaki çocukların yalnızca % 30-35 kadardır. Gerisi, ilerde fabrikalara işçi olmak üzere tam zamanlı bile olmıyan okullara gider, (11 - 14 yaşları arasında), kısmen de iş yerlerinde bir çıraklık eğitiminden geçerler. Görülüyor ki bunların herhangi bir siyasal eğitimden geçme olasılıkları yok. Resmi eğitim kurumları dışında, siyasal hayata hazırlayıcı etkileri olan basın ve öbür haberleşme araçları, siyasal partiler, meslek kuruluşları, baskı grupları vs. ise tek yanlı olarak işliyen kurumlar olduğundan, demokratik bir siyasal eğitime ters düşerler.

Son olarak da ileri ölçüde sanayileşmiş toplumlarda, sorunların çok teknik niteliğe bürünmesi, gittikçe daha çok makinelere tabi olması ve hele «cybernetic» çağında bireyin yerine makinelerin karar verme durumuna gelmesi de demokrasinin «katılma» gereğine ters düşmektedir. Bu olayları siyasal olayların toplumsal etkenlerinden söz ederken daha ayrıntılı olarak belirteceğiz.

Siyasal olayların fizik çerçevelerini böylece ana hatlarıyla belirttikten sonra, bunlarla ilgili son bir hususa daha değinmek gereklidir: gerek coğrafi, gerekse demografik çerçevelerin siyasal süreç üzerindeki etkileri, teknolojik gelişmeler karşısında önemlerinden yitirmektedirler. İnsan her zamankinden daha büyük bir hızla doğaya, mesafeye ve zamana hâkim olmak yolunda ilerlemektedir. Bu husus, aynı zamanda siyasetin fizik ve toplumsal etkenleri arasındaki bağımlılığı ve aralarındaki ayrımın kesin olmadığını da anlatmaktadır.

II. TOPLUMSAL ÇEVRENİN SİYASAL OLAYLARA ETKİSİ

A. Toplumsal çevrenin siyasal olaylara etkisi konusunda günümüzde başlıca iki görüş açısı çarpışmaktadır: Batılı görüş açısı ve Marksist görüş açısı.

Batılı görüş toplumsal çevreyi maddi ögeler ve manevi ögeler olmak üzere ikiye ayırmakta, bu iki türlü ögeler arasında bir karşılıklı etkileşme bulunduğunu, yalnız birisinin ötekini belirlemediğini savunmakta, hatta bunlardan birine daha kesin bir etki gücü tanımak gerekirse bunu manevi ögelere tanımak eğilimini göstermektedir. Amerikan sosyolojisinin, Max Weber'in kapitalist ek-

nomik düzeni Protestan ahlakıyla açıklıyan tezine aşırı sarılışı bu eğilimin varlığını göstermektedir.

Toplumsal hayatı ve toplumsal değişimi, maddi ve manevi kültür öğeleri arasındaki karşılıklı etkileşmenin ürünü sayan bu görüş, Devleti ve siyasal olayları da bu iki türlü kültür öğeleri arasındaki etkileşmelerin ürünü sayacağı tabiidir. Nitekim Batılı görüşe göre siyaset, toplumda düzen ve âhenk sağlama çabalarının bütünüdür. (7)

Marksist sosyolojiye göre ise manevi kültür öğelerine - bu arada siyasal düzen ve kurumlara - biçim veren şey teknoloji (üretim güçleri), yani Batılı sosyolojinin sevdiği terimle maddi kültür öğeleridir. Bilindiği gibi Marksist kurama göre başlıca dört devlet tipi vardır ve bunlardan herbiri belli bir üretim düzeni aşamasına tekabül eder. Bunlar antik köle devleti, feodal devlet, burjuva devlet ve sosyalist devlettir. Kuram, bu tiplerden herbirinin birçok ikincil tipleri bulunduğunu, örneğin köle devletinde Doğu despotizmi, tiranlık veya cumhuriyetin; feodal devlette senyörler veya merkezi krallıkların; burjuva devlette Batılı demokrasiler veya faşizmin; sosyalist devlette de Sovyet rejimi veya halk demokrasilerinin bulunabileceğini, fakat bu değişmelerin de yine üretim ve mülkiyet düzeninden ileri geldiğini belirtmektedir. Marksist kurama göre bütün insanlık tarihi sınıflararası iktidar mücadelesinin tarihidir. Siyaset de iktidar için yapılan mücadeledir. İktidara gelen sınıf, toplumun bütün üst yapı kurumlarına kendi iktidarını koruyacak ve sürdüreceği biçimi verir. Örneğin teknolojik gelişimin bir aşaması olan kapitalist toplumun aile, hukuk, din siyaset, ahlâk, ... kurumları, kapitalist sınıfın çıkarlarını koruyup sürdüreceği nitelikteki kurumlardır. Ama diyalektik sürecin gereği olarak kapitalist toplum da, daha önceki toplum biçimleri gibi, kendi kendisiyle çelişen öğeleri içinde barındırmaktadır. Makineli üretim, kol gücünden başka satacak bir şeyi olmayan bir işçiler sınıfıyla üretim araçlarına sahip bir kapitalistler sınıfının ortaya çıkmasına, ve kapitalist sömürüye yol açmaktadır. Bu iki sınıf arasındaki iktidar savaşı sonunda proletarya diktatoryasını kurarak bütün toplumu ve onunla birlikte kendisini de kurtaracak ve çelişkisiz bir toplum düzeni gerçekleştirecektir. Bu sürecin sonunda da devlete ihtiyaç kalmıyacak ve devlet ortadan kalkacaktır. Bütün bu oluşumlar tarihi bir determinizmin kaçınılmaz sonuçları olarak gerçekleşeceklerdir.

(7) M. Duverger, *Sociologie Politique*, op. cit., ss. 27 - 30.

Batılı toplumbilimciler Marksist kuramı eleştirirlerken, bir yandan Marksizmin üretim güçleri ve ilişkileri ile siyasal düzen arasında bulunduğunu söylediği ilişkinin ancak ana hatlar içinde doğru olduğunu, ama bu ana hatlar içinde (örneğin bu devlet tiplerinin herbiri içinde) teknoloji ve üretim güçleriyle ilişkili olmayan büyük farklılıklar görüldüğünü ileri sürmektedirler; bir yandan da kapitalist toplumların mahiyetinde Marksizmin öngörmediği bazı değişmeler olduğunu, bu toplumların *plüralist* bir nitelik kazanarak demokratik düzeni daha geniş ölçüde gerçekleştirdiklerini, sosyalist toplumların ise üniter bir toplum ve dolayısıyla totaliter bir siyasal düzeni geliştirdiklerini ileri sürmektedirler.

Bu iddiaların geçerli olmadığı görülmüştür.

Birinci iddia, örneğin 1933 Almanyası ile İngiltere'si veya A.B.D.'si arasında teknoloji ve ekonomik düzen farkı bulunmadığı halde, Almanya'da görülen faşizmin İngiltere ve A.B.D. de görülmediği yolundadır. Prof. Duverge de çoğunluk veya nisbi temsil düzenleri gibi üst yapı kurumlarının özerk ögeler olarak siyasal yapıyı etkilediğini ve çoğunluk usulü seçim düzeninin iki partili siyasal düzene, nisbi temsil usulünün ise çok partili siyasal düzene götürdüğünü ve bunun üretim güçlerindeki bir değişmeye tekabül etmediğini ileri sürmektedir (8).

Oysa Almanya'da görülen faşist siyasal düzen, yalnızca derecesi farklı olmak üzere, öbür kapitalist toplumlarda da görülmüş, hatta A.B.D. nde artarak süregelmiştir. Seçim düzeni gibi üst yapı kurumlarının özerkliğe sahip oldukları ve değişik parti düzenlerine yol açtıkları iddiasına gelince, burada her şeyden önce bir toplumda *çoğunluk veya nisbi temsil düzeninin kabulünü sağlayacak güçlerin neler olduğu* sorusunun cevaplanması gerekir. Prof. Duverger bu soruya değinmemektedir. Örneğin Türkiye'de nisbi temsil usulünün komprador burjuvazice hiç de tutulmadığını, temsil adaletini daha iyi sağlayacağı açıkça ortada olan *milli bakiye* usulünün yine burjuvazi tarafından, «kurulu düzen ve istikrar» adına kaldırıldığını görüyoruz. Bu örnek seçim düzeninin, toplumdaki üretim güçleri ve üretim ilişkilerinden bağımsız, özerk bir kurum olmadığını açıkça göstermektedir kanısındayız.

İkinci iddiaya, yani kapitalist toplumun mahiyetinde Marksizmin öngöremediği köklü değişmeler olduğu iddiasına gelince, bu değişmeler şöylece açıklanmaktadır :

(8) *İbid.*, ss. 113 - 115.

1. Burjuvazi artık kapalı ve mütecanis bir grup olmaktan çıkmış, büyük servetler parçalanmış, siyasal iktidar ile ekonomik iktidar birbirinden ayrılmıştır. Burjuvazi de böylece yönetici sınıf olmaktan artık çıkmıştır.

2. Ekonomik iktidar çok sayıda özel firma ve bazan da kamu kuruluşları arasında paylaşılmaktadır. Bunlar devletten az veya çok bağımsız, özerk karar merkezleridir.

Bu plüralist yapı siyasal alanda da kendisini göstermektedir. Oysa bütün teşebbüslerin kamu mülkiyeti altına alınması, sosyalizmde olduğu gibi hem ekonomik, hem de siyasal iktidarın aynı ellerde toplanması demektir, ve bu bizi totalitarizme götürür.

İngiltere, A.B.D. gibi kapitalist toplumlarda yapılmış ampirik araştırmalar ve derlenen veriler (9), bu iddiaların geniş ölçüde geçersiz olduğunu göstermiştir. Şöyle ki :

1. Burjuvazinin yönetici sınıf olmaktan çıktığı iddiası yanlıştır. Bu ülkelerde yönetici seçkinler bugün de yukarı tabakadan, yani kapitalist sınıftan gelmektedirler. Eğitim düzenleri de bu durumu sürdürecektir biçimde örgütlendirilmiştir.

2. Ekonomik iktidar ile siyasal iktidarın birbirinden ayrıldığı, özerk karar merkezlerinin ortaya çıktığı ve plüralist bir siyasal düzenin oluştuğu iddiası da geçerli değildir. Mülk sahipleri (ki, örneğin İngiltere'de bile nüfusun % 10 kadarı iken milli gelirin % 50'ye yakın kısmını almaktadır; 1946-47 de nüfusun % 1 i, bütün özel mülklerin % 50 sine sahipti) bugün de hükümet ve idarede hakimdirler. Yine İngiltere'de yönetici seçkinlerin (yani yüksek kademe memurların, işletme yöneticilerinin ve serbest meslek sahiplerinin), % 50 si daha mesleklerine başlamadan aileleri dolayısıyla ticari ilişkiler kurmuş olan kimselerdi. Bir başka % 40 ı ise büyük toprak sahiplerinin, serbest meslek sahiplerinin vs. nin çocuklarıydı. Yalnız yüksek kademe yöneticilerin % 30 nun yukarı sınıf ailelerden, % 40 ının yukarı-orta sınıf ailelerden ve yalnız % 3 ünün yarı-vasıflı ve vasıfsız işçi ailelerinden geldiğini görüyoruz. İşçi sınıfının büyük gayretlerine rağmen gelir ve servet dağılımında çok küçük değişmeler olabilmıştır. Yukarı sınıf yine ekonomik çıkarlarını korumaya yetecek kadar siyasal iktidar sahibidir.

(9) Bu araştırma verileri için bkz. : T. B. Bottomore, **Classes in Modern Society**, Allen and Unwin, 1965.

Özerk karar merkezleri hayali de, iktisadi iktidarın oligopoller elinde toplanması karşısında aldatıcı kalmaktadır.

Bu şartlar altında kapitalist toplumlarda siyasal düzenin demokrasi yönünde değil, sosyalizmin veya plânlı ekonominin kurulmasına daha çok direnmesi yönünde, yani faşizm yönünde gelişmesi beklenebilir.

Sosyalizmin üniter bir toplum düzeni getirdiği iddiası da güvenilir değildir. Bir defa sosyalist ekonomi alanındaki örnekler ve deneyler hem çok kısa süreli, hem de çok nadirdir. Kapitalizmin evrimini yüz yıldan fazla bir zaman süresi içinde ve bir çok toplumda incelemek mümkün olduğu halde, sosyalizmin evrimini ancak 50 yıllık bir zaman dönemi içinde ve yalnız bir ülkede incelemek mümkündür : Sovyetler Birliği. Tek ülkedeki bu sosyalist uygulamanın, hem iç hem de dış reaksiyon ve tehditler karşısında da kaldığını göz önüne alacak olursak, bu uygulamaya bakıp sosyalizm zorunlu olarak totaliter bir toplumsal ve siyasal düzene götürür iddiasının güvenilir ve geçerlikten yoksun olduğu anlaşılır. Öte yandan 20 yıllık mazisi olan Doğu Avrupa ülkeleri içinde sosyalist evrimi dış baskıyla tahrif edilmemiş tek ülke olan Yugoslavya'da gördüğümüz ademimerkeziyetçi gelişim, Sovyetler Birliği ve öbür sosyalist ülkelerce de bir ölçüde izlenmektedir.

B. Teknolojideki gelişmelerin siyasal olayları, başka yollarla da etkilediği ileri sürülür. Bunları şöylece özetliyebiliriz :

- 1) Teknik gelişim insanları gerilikten kurtarmakta, fakirliği de azaltmakta, böylece siyasal çatışmaları yumuşatıp azaltmaktadır.
- 2) Teknik gelişme insanları bedeni işlerden daha çok kurtarmakta ve onlara entellektüel gelişme ve siyasal sürece katılma olanağını vermektedir. Ayrıca teknik gelişme insanlar arasındaki temas olanaklarını da arttırarak onları «görelî» düşünmeğe, farklı düşünceleri hoşgörü ile karşılamaya alıştırmaktadır.

Ancak bu yargıların, teknik gelişimin ürünlerinden yararlanmada hem uluslar arasında, hem de kapitalist ve yarı-kapitalist toplumların sınıfları arasında büyük eşitsizlikler bulunduğu gerçeğiyle tamamlanıp düzeltilmesi gerekir.

- 1) Uluslar arası düzeyde, gelişmemiş denilen toplumların belirgin bir durumları var : ilkel bir üretim teknolojisi, tarıma daya-

lı bir ekonomi, düşük verim, beslenme yetersizliği, sanayinin azlığı, toplumsal yapıların ilköllüğü, ulusal gelirin hem düşük oluşu, hem de çok adaletsiz ölçüde dağılışı, bir küçük mutlu azınlık karşısında geniş bir fakir ve cahil halk kütlesi, bu toplumların tanıtıcı özellikleridir. Bu toplumlar fakirliğin yol açtığı çatışma ve anlaşmazlıklarla bölünmüş toplumlardır.

Bu toplumların geri ve fakir durumlarının açıklanmasında da siyasal nitelikte çatışmalara şahit oluyoruz. Batının sömürgeci toplumlarında bu ülkelere «gelişmemiş» veya «az gelişmiş», hatta bazen «hızla gelişmekte olan» ülkeler denmekte, Batı'ya oranla gerilikleri, bu toplumların kültürel özellikleriyle, örneğin «dinlerinin tevekkülü ve bu dünyaya değil, ölümden sonra var olduğunu ileri sürdüğü öteki dünyaya bağlanmayı savunması» ile, ya da aile yapısının otoriter oluşu ve teşebbüs yeteneğinin bu toplumların halklarında bulunmayışı ile ... açıklanmaktadır. (10)

Buna karşılık, Marksistler, sık sık bu toplumların geri kalmış değil geri bırakılmış toplumlar olduğunu, bugünkü geri durumlarının Batı sömürgeciliğinin bir sonucu olduğunu belirtmektedirler. Bu görüş bizzat bu toplumlarda günümüzde gittikçe daha çok taraftar bulmakta, örneğin dış ticaret yoluyla veya hatta, «dış-yardımlar» yoluyla az gelişmiş ülkelerin gelişmiş batı ülkelerince nasıl soyuldukları gittikçe daha açık bir şekilde kavranmaktadır (11).

Teknolojik gelişimin ürünlerinden yararlanmadaki eşitsizliklerin, gelişmiş kapitalist ülkelerdeki sınıflar arasında da bulunduğunu yukardaki paragraflarda belirtmiş, yönetici sınıfın hem siyasal, hem de iktisadi iktidara geniş ölçüde sahip olduğunu araştırma verileriyle göstermiş bulunuyoruz.

2) Teknik gelişmenin insanı bedeni işlerden kurtarmak ve ona entellektüel gelişme imkânları sağlamak yoluyla siyasal süreci etkilediği de ileri sürülür. Bu siyasal etki, bu görüşe göre, bireylerin siyasal sürece katılmasının böylece mümkün olması yolundadır :

(10) Örneğin bkz.: Everett E. Hagen, **On the Theory of Social Change**, Dorsey Press, 1962; David McClelland, **The Achieving Society**, D. Van Nostrand, 1961.

(11) Bu görüşler için bkz.: **İnsanı Bekliyen Gelecek** (Çev.: Z. Biberyan), Payel yayınları, 1966, s. 60.

Bu konferansa katılan iktisatçılardan biri olan José de Castro, 1964 yılında A. B. D.'nin resmen Brezilya'ya yılda 400 milyon dolar yardım yapıyor görüldüğünü, gerçekte ise Brezilya'nın A. B. D.'ne yılda 600 milyon dolar ihraç ettiğini, bunun esas itibarıyla Brezilya'daki Amerikan yatırımlarının transferleri biçiminde olduğunu belirtmektedir. SS.

entellektüel gelişme bilgiyi arttırmakta, eleştirici düşünce alışkanlığını kazandırmakta, insanlar arası temasların artması da farklı düşüncelere karşı hoşgörü ve «görelî» düşünme alışkanlığını vermektedir.

Bu görüşlerin ancak sınırlı ölçüde doğru olduğu yine araştırma verileriyle ortadadır. Bir defa teknik gelişme sonucu olarak siyasal ve idari işler öylesine karmaşık olmuş ve bireylerin anlama olasılıklarının üstüne çıkmış bulunmakta, kararların alınmasında öyle aşırı bir merkeziyatçılığa gidilmiş bulunmaktadır ki, artık bireyler siyasal sürece gerçek anlamda katılmak bir yana, onu anlamakta bile imkânsızlıkla karşı karşıya kalmaktadırlar. Pr. Duverger, «yine de birkaç temel sorunla ilgili seçimler ve bunların anlamı kamuya iletilebiliyor ve bunlar arasında bir seçim yapmak mümkün oluyor» diyerek bu güçlüğü küçümser görünmektedir (12). Oysa bugün özellikle Batı dünyasının ileri sanayi toplumlarında rastladığımız «yeni muhalefet» in başlıca bir nedeni de teknolojinin yürütme organını olağanüstü güçlendirmesi ve iktidarın şahsileşmesine yol açmasıdır. Sorunların karmaşıklığını yenemeyen, doktrinleri ve soyut düşünceleri kavrayamayan halk kütleleri bütün bunları bir şahısla (kahraman) özdeşirmektedir. Basın, radyo, televizyon, film ve cep kitapları gibi kitle haberleşme araçları bu süreci kolaylaştırmakta ve yapma «yıldızlar» ortaya çıkarmaktadır. Öte yandan teknolojiyle birlikte güçlenen bürokrasi bireyler üzerinde karşı durulamaz bir baskı kurabilecek ölçüde güçlenmektedir. Dev büyüklüğünde örgütler içinde standartlaşmış insanlar bir makinenin dişlileri durumuna inmektedirler.

İkinci olarak teknolojideki gelişmeler sonunda artan insanlar-arası temasın bireylere eleştirici ve «görelî» düşünme alışkanlığını verdiği, etnosantrizmden kurtulmalarını sağladığı görüşü de geniş ölçüde gerçekleşmiş değildir. Gerçekten daha önce de belirttiğimiz üzere özellikle siyasal eğitim kapitalist toplumlarda basın, siyasal partiler ve çıkar grupları gibi taraflı kurumlara terkedildiği için, modern teknolojinin hoşgörü ve görelî düşünme yeteneği oluşturma potansiyeli değerlendirilememektedir. Örneğin İngiltere'de bugün de basında verilen kiralık ev ilânlarında sık sık «siyahlara ve köpek sahiplerine verilmez» kaydına rastlanmaktadır. Bu satırların yazarı Londra'da rastgele ziyaret ettiği bir orta dereceli okulda, tarih hocasının yurttaşlık eğitimi (civic education)

(12) M. Duverger, *Sociologie Politique*, op. cit., s. 95.

dersinde, çoğunluğu siyah derili olan öğrencilere ırklarından ve ana babalarının ülkelerinin geriliğinden dolayı 45 dakika boyunca hakaret ettiğine şahit olmuştur (13).

ÖZET

Bu yazıda siyasal olayların fiziki ve toplumsal etkenlerini ifade etmeğe çalıştık. Siyasal olayların fiziki çerçevesi A) iklim, doğal sınırlar, doğal kaynaklar, ve yerleşme biçimi gibi **coğrafi** öğelerden, B) nüfusun hacmi, artış hızı, dağılışı, yaş yapısı, cinsiyete göre dağılışı ve etnik bileşimi gibi öğeleri içeren demografik etkenlerden kuruludur. Bu coğrafi ve demografik etkenler siyasal olayları etkileyip biçimlendirmektedirler. Ancak modern bilim ve teknolojideki sonsuz gelişmeler, insanın doğa üzerindeki etkisini durmadan daha çok arttırmakta ve söz konusu fiziki etkenler artık birer sosyolojik etken sayılmağa başlamaktadırlar.

Siyasal olayların toplumsal etkenleri konusunda Batılı görüş ile Marksist görüş birbirinden önemli noktalarda ayrılmaktadırlar. İncelememizde bu farklılıklara ve bunlarla ilgili olarak bazı araştırma verilerine değinilmiştir.

Toplumsal etkenler olarak bir de teknolojik gelişmelerin siyasal etkileri konusuna değinilmiştir. Bu cümleden olarak teknolojik ve bilimsel gelişmelerin insanları gerilik ve fakirlikten kurtararak çatışmaları hafifletici olabileceği belirtilmiş, ancak bu gelişmelerin ürünlerinden yararlanmada hem uluslararası düzeyde, hem de kapitalist ve yarı-kapitalist toplumların sınıfları arasında

(13) Tarih hocası öğrencilerin önünde bize şunları söylüyordu: «Bunların anası-babası ülkemize geliyor ve seviyemizi düşürüyorlar. Anaları doğum yapacak olur, kalkar Jamayka'dan, Hindistan'dan, Pakistandan, ilh., ülkemize gelirler. Niçin? Bedava doğum yapmak için. Ama geri döndüklerinde ilk yaptıkları şey yine İngilizlere küfretmek oluyor. Bunlar İngilizlerin entellektüel ürünlerini kendi dillerine çevirir, fakat telif hakkı ödemezler. ... Bu söylediklerimi Başbakanımızdan veya bakanlarımızdan duyamazsınız; basınımız, radyo ve televizyonlarımız da bunları dile getirmez. Çünkü onların başka kaygıları var. Ama ortalama İngilizlerin çoğunluğu benim gibi düşünmektedir. Başkalarıyla da konuşup söylediklerimin doğruluğunu araştırabilirsiniz».

büyük eşitsizlikler bulunduğu gerçeğinin de belirtilmesi gereğine değinilmiştir.

Yine teknolojik ve bilimsel gelişimin insanlararasındaki temasları arttırarak onlarda farklı kültürel uygulamalara karşı hoşgörülü olmak ve görelî düşünmek alışkanlığını geliştirebileceği ve böylece demokratik düzenin gerçekleşmesine hizmet edebileceği görüşü benimsenmiş, fakat teknolojik gelişimin sağladığı imkânlardan bu yolda tam olarak yararlanılmadığı belirtilmiştir.